

<https://doi.org/10.62837/2025.3.154>

**OQTAY CƏLİLBƏYLİ
MƏRYƏM XOCANƏZƏRZADƏ**

Bakı Dövlət Universiteti

Ünvan: Bakı şəhəri, AZ-1148, Z. Xəlilov küç., 33

E-mail: jalilbeyliogtayeg@gmail.com

E-mail: xocanazer@gmail.com

AZƏRBAYCAN VƏ YAPON DİLLƏRİNDƏ TABESİZ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN MÜQAYİSƏLİ TƏDQIQI

Xülasə

Tabesiz mürəkkəb cümlələr tərkib hissələri arasında heç bir asılılığın olmadığı mürəkkəb cümlələrdir. Bu məqalədə Azərbaycan və yapon dillərində tabesiz mürəkkəb cümlələr və tərkib hissələrini bağlayan vasitələr araşdırılır, onların oxşar cəhətləri müəyyən edilir. Bununla yanaşı hər iki dildə tabesiz mürəkkəb cümlələr tərkib hissələrinin arasındakı mənə əlaqələrinə görə qruplaşdırılmışdır. Qarşılıqlaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələrini bağlayan vasitələrin cədvəl şəklində müqayisəsi də tərtib edilmiş və üçüncü bir dil olaraq ingilis dili ilə müqayisə edilmişdir. Məqalənin əsas məqsədi Azərbaycan və yapon dillərinin sintaksisini araşdıraraq oxşarlıqların müəyyən edilməsidir.

Açar sözlər: *mürəkkəb cümlə, tabesiz mürəkkəb cümlə, fukubun, cübun*

**ОКТАЙ ДЖАЛИЛБЕЙЛИ
МАРЬЯМ ХОДЖАНАЗАРЗАДЕ**

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СЛОЖНОСОЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И ЯПОНСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

Сложносочинённые предложения- это сложные предложения, в которых между частями отсутствует зависимость. В данной статье рассматриваются сложносочинённые сложные предложения в азербайджанском и японском языках, а также средства, связывающие их части, и выявляются их сходства. Кроме того, сложносочинённые предложения в обоих языках классифицированы в зависимости от смысловых связей между их частями. Также проведено сравнение средств, связывающих части сложносочинённых предложений с отношением противопоставления, в табличной форме, с добавлением третьего языка- английского. Основная цель статьи- исследовать синтаксис азербайджанского и японского языков и выявить их сходства.

Ключевые слова: *сложные предложения, сложносочинённые предложения, fukubun, jībun*

OGTAY JALILBAYLI
MARYAM KHOJANAZARZADE

A COMPARATIVE STUDY OF COMPOUND SENTENCES IN AZERBAIJANI AND JAPANESE LANGUAGES

Summary

Compound sentences are complex sentences in which there is no dependency between the components. This article examines compound sentences in Azerbaijani and Japanese, as well as the tools that connect their components, identifying their similarities. Additionally, compound sentences in both languages are classified based on the semantic relationships between their components. A comparative table has also been created to analyze the tools that connect components of compound sentences with contrasting relations, including a comparison with English as a third language. The main goal of the article is to study the syntax of Azerbaijani and Japanese languages and identify their similarities.

Key words: complex sentences, compound sentences, *fukubun*, *jūbun*

Mürəkkəb cümlə iki və daha artıq sadə cümlənin bağlanmasıdan əmələ gələn sintaktik konstruksiyadır. Belə cümlələr fikrin ifadə olunmasında sadə cümlələrdən daha təsirli hesab olunurlar. Sadə cümlədən fərqli olaraq, mürəkkəb cümlələr iki və daha artıq qrammatik əsasə malik olurlar. Bu cür cümlələr vahid bitmə intonasiyasına malik olurlar, tərkib hissəsini təşkil edən sadə cümlələr isə bitmə intonasiyalarını itirirlər. Məsələn:

“Zəng çalındı, uşaqlar sinifə doluşdular, müəllimlər nəzakətlə vidalaşib ayrıldılar.” (M.İbrahimov)

Buna baxmayaraq mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrinin tərkibindəki komponentlərin arasındakı əlaqə pozulmadığına görə onun tərkib hissələrinə sadə cümlə demək mümkündür.

Mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında zaman, qarşılaşdırma, səbəb, nəticə və s. kimi məna əlaqələri mövcuddur. Belə cümlənin tərkib hissələri müxtəlif vasitələrin köməyi ilə bir-birinə bağlanır. Tərkib hissələri arasındakı qarşılıqlı əlaqənin fərqliliyinə görə mürəkkəb cümlənin iki növü mövcuddur: tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlələr.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri bərabərhüquqlu olur, yəni bu hissələrin arasında heç bir asılılıq yoxdur. Buna baxmayaraq cümlələr arasında müəyyən məna əlaqəsi mövcuddur.

Tabeli mürəkkəb cümlələr isə tərkib hissələri arasında müəyyən asılılıq olan mürəkkəb cümlələrdir. Belə cümlələr baş və budaq cümlədən ibarət olur.

Azərbaycan dilində tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri intonasiya və ya intonasiya və tabesizlik bağlayıcıları ilə bir-birinə bağlanır. Tabesizlik bağlayıcıları tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrin və həmcins sözlərin bağlanması zamanı istifadə olunan bağlayıcılardır. Tabesizlik bağlayıcıları mənə qruplarına bölünmüşdür: birləşdirmə, qarşılaşdırma, bölüşdürmə, iştirak, inkarlıq, aydınlaşdırma.

- 1) Birləşdirmə bağlayıcıları: və, ilə.
- 2) Qarşılaşdırma bağlayıcıları: amma, ancaq, lakin, isə, fəqət, halbuki və s.
- 3) Bölüşdürmə bağlayıcıları: ya, ya da, gah, gah da, yaxud, istər, istərsə, və ya.
- 4) İştirak bağlayıcıları: həm, həm də, habelə, həmçinin, hətta və s.
- 5) İnkarlıq bağlayıcıları: nə, nə də, nə də ki və s.
- 6) Aydınlaşdırma bağlayıcıları: yəni, yəni ki, məsələn.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında 6 mənə əlaqəsi mövcuddur: zaman əlaqəsi, ardıcılıq əlaqəsi, səbəb-nəticə əlaqəsi, aydınlaşdırma əlaqəsi, qarşılaşdırma əlaqəsi, bölüşdürmə əlaqəsi. Tabesiz mürəkkəb cümlələr arasındakı 6 əlaqə belə adlandırılıb: sadalama əlaqəsi, səbəb-nəticə əlaqəsi, aydınlaşdırma əlaqəsi, qarşılaşdırma əlaqəsi, qoşulma əlaqəsi, bölüşdürmə əlaqəsi.

Zaman əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələrindəki hadisələr eyni zamanda baş verir. Zaman əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrin ya sırf sadalama intonasiyası ilə, intonasiya və tabesizlik bağlayıcıları ilə bağlana bilər.

“Gecə böcəkləri səs-səsə verib ötür, çəmənlikdəki yaşıl qurbağalar quruldaşırlar.” (İ.Şıxlı)

Ardıcılıq əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrdə hadisələr müəyyən ardıcılığa uyğun olaraq sadalanır. Bu cür tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri sadalama intonasiyası və “və” bağlayıcısı ilə bağlanır.

“Bir az sonra göyün üzünü qara buludlar örtüdü, günəş gözdən itdi.” (Y.V.Çəmənəminli)

“Müasir Azərbaycan dili” əsərində isə bu iki mənə əlaqəsi birləşdirilmiş, sadalama əlaqəsi olaraq adlandırılmışdır. Əsərə görə sadalama əlaqəsi eyni zamanlı sadalama və ardıcıl zamanlı sadalama olaraq iki yerə ayrıla bilər. Eyni zamanlı sadalama komponentləri bir vaxtda olan işləri, hadisələri bildirdiyi üçün bu cümlənin tərkib hissələrini dəyişdikdə belə məzmunu xələl gəlmir. Ardıcıl zamanlı sadalamada isə komponentlərin ifadə etdiyi işlər, hadisələr birincidən sonuncuya doğru ardıcılıqla vaxt olur. [1, s.280]

Səbəb-nəticə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrin birinci tərkib hissədə səbəb verilir, ikinci hissə onun nəticəsi olur.

“Ağacların dövrəsində yarasalar uçuşdu, Əsrəf dıksindi.” (İ. Şıxlı)

Səbəb-nəticə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələr və ardıcılıq əlaqəli mürəkkəb cümlələrdə hər ikisi işi müəyyən ardıcılıqla yerinə yetiməyinə

baxmayaraq, səbəb-nəticə cümlələrində ardıcıl hadisələrdə məntiqilik, səbəb-nəticə əlaqəsi müşahidə olunduğundan biz onları fərqləndiririk.

Aydınlaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrdə tərkib hissələrdən biri, digər tərkib hissədəki fikri aydınlaşdırmağa xidmət edir.

“Yazın gözəl çağı idi: yer yamyaşıldı, bənövşə açmışdı, ağ və çəhrayı çiçəklər ağacları bəzəkli gəlinə döndərmişdi.” (Y.V.Çəmənəminli)

Bu mürəkkəb cümlələrdə çox zaman ikinci tərkib hissə birinci tərkib hissədəki fikri aydınlaşdırır. Cümlənin tərkib hissələri arasında, vergül qoyulmalıdır. İkinci tərkib hissələrdə vergül olduqda, əvvəlki tərkib hissədən sonra nöqtəli vergül qoyulur. Aydınlaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri, əsasən, intonasiya ilə əlaqələnir.

Qarşılaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələrindəki iş və ya hadisə bir-biri ilə qarşılaşdırılır. Qarşılaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri intonasiya, qarışdırma bağlayıcıları ilə birləşir.

“Hamı heyran qalmışdı, ancaq deyəsən kənd cavanlarının çoxu qəzəbli idi.” (İ.Şıxlı)

Bölüşdürmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələrindəki iş, hadisə ya növbə ilə bir — birini əvəz edir, ya da onlardan yalnız birinin mümkünlüyü bildirilir.

“Ya zaman hər şeyi öz yerinə qoyacaq, ya da hər şey təsadüfən özü düzələcək.” (İ.Məlikzadə)

Yapon dilində 多重文 (tacūbun) mürəkkəb cümlənin növləri üçün seçilmiş ümumi bir termdir. Tacūbun çoxtərkibli və ya çoxqatlı cümlə olaraq başa düşülə bilər. Yapon dilində mürəkkəb cümlələr iki növə ayrılır: 重文 (cūbun) və 複文 (fukubun)

Fukubun, eyni zamanda complex sentence (mürəkkəb cümlə) adlanan cümlələrdə mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında müəyyən asılılıq olur. Fukubun baş və budaq cümlələrdən ibarətdir.

Umemoto Yukiko *“Türkçe ve Japoncada söz dizimi”* əsərində qeyd edir ki, cūbun özü iki hissəyə ayrılır: “bağımlı sıralı cümlə” və “bağımsız sıralı cümlə”. Cümlə ünsürləri arasında ortaqlıq olan cūbuna “bağımlı sıralı cümlə” deyilir. Cümlələrin hər üzvü yalnız aid olduğu cümləyə aiddirsə və cümlə üzvləri arasında ortaq bir əlaqə yoxdursa, belə cümlələrə “bağımsız sıralı cümlə” adı verilir. Bu cümlələr bərabərhüquqludur və hər birinin öz mübtədası, xəbəri və digər komponentləri vardır. [3, s. 280]

Belə bir nəticə çıxarırıq ki, “bağımlı sıralı cümlə” həmcins üzvlü cümlə, “bağımsız sıralı cümlə” isə tabesiz mürəkkəb cümlədir.

Azərbaycan dilində olduğu kimi, yapon dilində də tabesiz mürəkkəb cümlə intonasiya və yaxud intonasiya və bağlayıcı vasitəsilə tərkib hissələrini birləşdirir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri sırf intonasiya ilə birləşə bilər. Məsələn:

雨が降っている、私は外に行く。

Ame ga futte iru, watashi wa soto ni iku.

Yağış yağır, mən bayıra çıxıram.

Tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri əsasən intonasiya+bağlayıcı ilə bir-birinə bağlanır. Yapon dilində belə bağlayıcılara çoxlu nümunələr vermək mümkündür. Məsələn: だから [dakara]、だが [daga]、しかし [shikashi]、けれども [keredomo]、けど [kedo]、けれど [keredo] və s.

Yapon dilində 「けど」 [kedo], 「が」 [ga] və s. kimi bağlayıcılar iki müstəqil cümləni birləşdirərək mürəkkəb cümlələr yaratmaq üçün mühüm rol oynayır. Bu bağlayıcılar 接辞 (setsuzokushi) Azərbaycan dilindəki kimi, cümlələr arasında qarşılaşdırma, səbəb-nəticə kimi əlaqələri ifadə etmək üçün istifadə olunur.

Qarşılaşdırma bağlayıcıları: 「けど」 (kedo) və 「が」 (ga)

「けど」 və 「が」 bağlayıcıları iki cümlə arasında əkslik ifadə etmək üçün istifadə olunur. 「けど」 daha qeyri-rəsmi və söhbət zamanı çox istifadə edilir, 「が」 isə daha rəsmi və nəzakətli formadır. Hər iki bağlayıcı iki müstəqil cümləni birləşdirir, burada hər cümlə tam fikir ifadə edir, lakin bağlayıcı onların arasında qarşılaşdırma əlaqəsi yaradır. Məsələn:

今日忙しいけど、明日は暇

Kyou wa isogashi kedo, ashita wa hima.

Bu gün məşğulam, amma sabah asudəyəm.

Burada “今日忙しい” (Bu gün məşğulam) və “明日は暇” (Sabah asudəyəm) hər biri müstəqil cümlədir. 「けど」 bağlayıcısı bu iki müstəqil cümləni birləşdirir və danışanın bugünkü və sabahkı vəziyyəti arasında əkslik yaradır.

Azərbaycan dilində olduğu kimi yapon dilində də tabesiz mürəkkəb cümlələri məna qruplarına ayırmaq mümkündür. Biz tabesiz mürəkkəb cümlələrin mənasına görə 4 növünü təyin etdik.

- 1) Zaman əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə
- 2) Ardıcılıq əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə
- 3) Qarşılaşdırma-kontrast əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə
- 4) Səbəb-nəticə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə

Zaman əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrindəki hadisələr eyni zamanda baş verir. Məsələn:

僕は本を読んでいて、彼は宿題をしていた。

Boku wa hon o yonde ite, kare wa shukudai o shite ita.

Mən kitab oxuyurdum, o isə ev tapşırığını edirdi.

Ardıcılıq əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrindəki hadisələr ardıcıl olaraq baş verir. Məsələn:

ドアが開いて、彼が入ってきた。

Doa ga aite, kare ga haitte kita.

Qapı açıldı, o içəri daxil oldu.

Qarşılaşdırma-kontrast əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrindəki hadisələr qarşılaşdırılır. Məsələn:

彼が外出した、私は家こいた。

Kare wa gaishutsu shita, watashi wa ie ni ita.

O, bayıra çıxdı, mən evdə qaldım.

Qarşılaşdırma əlaqəli cümlələrdə istifadə olunan bağlayıcıları Azərbaycan, yapon və ingilis dillərində müqayisə edək.

Bağlayıcılar	Yapon dili				İngilis dili		
Azərbaycan dili	しかし(shikashi)	けれども(keredo mo)	けど(kedo o)	が(ga)	However	But	Whereas
Amma	+	+	+	+	•	+	•
Ancaq	+	+	+	+	•	+	•
Lakin	+	+	+	+	•	+	•
İsə	-	-	-	-	+	•	+
Fəqət	+	+	+	+	+	•	+
Halbuki	•	+	+	+	+	•	+

Cədvəldə də göründüyü kimi bəzi bağlayıcılar bir-birilərinə əvəz edə bilirlər. “+” işarəsi bağlayıcıların əvəz edilə bildiyini, “-” işarəsi əvəz edə bilmədiyini, “•” işarəsi isə əvəz edə biləcəyi halların mümkün olduğunu bildirir. “İsə” qarşılaşdırma bağlayıcısı ilə düzələn tabesiz mürəkkəb cümlələr, yapon dilində adətən sırf intonasiya ilə düzəlir. Azərbaycan və yapon dillərindən fərqli olaraq ingilis dilində qarşılaşdırma bağlayıcılarının işlənmə mövqeyi daha sərbəstdir, cədvəldən də göründüyü kimi onlar bağlayıcıların demək olar ki, hamsını əvəz edə bilər.

今日は忙しいけど、明日は暇。

Kyou wa isogashī kedo, ashita wa hima.

Bu gün məşğulam, amma sabah asudəyəm.

Today I am busy, however, tomorrow I am free.

Today I am busy, but tomorrow I am free.

Today I am busy, whereas tomorrow I am free.

Nümunədən də aydın görünür ki, ingilis dili Azərbaycan və yapon dili ilə müqayisədə bağlayıcılardan daha sərbəst şəkildə istifadə edə bilər.

Səbəb-nəticə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrinin birində səbəb, digərində isə nəticə göstərilir. Məsələn:

風が吹いて、木の葉が落ちた。

Kaze ga fuite, ki no ha ga ochita.

Külək əsdi, ağacların yarpaqları töküldü.

Düzdür, yapon dilində səbəb bildirən 「**ので**」 (node) və 「**から**」 (kara) bağlayıcıları var. Lakin, bu bağlayıcılardan istifadə edilsə, cümlə tabeli mürəkkəb cümlə olar. Bu Azərbaycan dilində də belədir, çünki Azərbaycan dilində səbəb bağlayıcıları tabelilik bağlayıcılarına aid edilir və tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini birləşdirir. Bu səbəbdən yapon dilində tabelsiz mürəkkəb cümlənin qurulmasında 「**て**」 formadan istifadə etmək lazımdır. Zaman və ardıcılıq əlaqəli tabelsiz mürəkkəb cümlələr də daha çox bu forma ilə düzəlir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev Əlövsət, Seyidov Yusif, Həsənov Ağamalı. Müasir Azərbaycan dili Sintaksis. Bakı, 2007. 422 s.
2. Piriyeva Ofelya. Azərbaycan dilində bağlayıcıların işlənmə funksiyaları.

Türk dilində

3. Umemoto Yukiko. Türkçe ve Japoncada söz dizimi. Doktora tezi. İstanbul, 2012. 337 s.

İngilis dilində

4. Fukui Naoki. The principles-and-parameters approach: a comparative syntax of English and Japanese. Theoretical Comparative Syntax. 2006. s. 100-131
5. Inoue Kazuko. A study of Japanese syntax. University of Michigan. 1964. s. 221
6. Kuroda S.Y. Japanese syntax and semantics: collected papers. Springer Science & Business Media, 2012. 372 s.
7. Mintarsih, M., Yulianto, B., Subandi, U. Z. F., & Sasanti, N. S. (2021). Japanese compound sentences of syntactic structure acquisition in university students' speech. Advances in Social Science, Education and Humanities Research, 491. Atlantis Press.
8. Tae Kim. Conjunctions – A Complete Guide to Japanese Grammar. Accessed October 23, 2024. <https://guidetojapanese.org/learn/complete/conjunctions>.

Rəyçi: prof., fil.e.d. Həcər Hüseynova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.